

А. В. Кофанов, В. В. Юсупов, Т. В. Михальчук

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ОБІГУ ЗБРОЇ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Монографія

Харків
«Право»
2021

УДК 343.977
К74

Серія заснована 2000 року

Автори:

А. В. Кофанов – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ;

В. В. Юсупов – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ;

Т. В. Михальчук – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістичного забезпечення та судових експертиз навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ

Рецензенти:

К. О. Чаплинський – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Ю. М. Чорноус – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 8 від 26 березня 2021 року)*

Кофанов А. В.

К74 Правова регламентація обігу зброї: історія, сучасний стан і перспективи розвитку : монографія / А. В. Кофанов, В. В. Юсупов, Т. В. Михальчук. – Харків : Право, 2021. – 608 с. – (Наукова бібліотека криміналіста).
ISBN 978-966-998-228-5

Пропонована читачеві праця продовжує серію наукових досліджень щодо зародження, виникнення, становлення, розвитку та сучасного стану судової балістики. У монографії розглянуто історичні та правові аспекти обігу вогнестрільної зброї в різних країнах світу, а також сучасний стан і перспективи правового регулювання обігу зброї в Україні.

Для наукових і практичних працівників, викладачів та аспірантів, магістрів, студентів і курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, та інших навчальних закладів юридичного спрямування.

УДК 343.977

© Кофанов А. В., Юсупов В. В.,
Михальчук Т. В., 2021

© Видавництво «Право», 2021

ISBN 978-966-998-228-5

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Законодавство Російської імперії щодо обігу зброї до 1917 року	8
Розділ 2. Правова регламентація обігу зброї на теренах СРСР з 1917 року до 1991 року	26
Розділ 3. Передумови виникнення, становлення та стан правової регламентації обігу зброї у країнах Америки (США, Канада)	36
Розділ 4. Історія розвитку та сучасний стан правової регламентації обігу вогнестрільної зброї в країнах Європи.....	52
Розділ 5. Особливості обігу, використання, застосування зброї на теренах Російської Федерації.....	75
Розділ 6. Сучасний стан і перспективи розвитку правової регламентації обігу зброї в Україні	82
Розділ 7. Міжнародний досвід правової регламентації використання, застосування та обігу зброї і набоїв до неї.....	101
Висновки	111
<i>Додаток 1</i>	
Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны (IV Гагская конвенция)	113
<i>Додаток 2</i>	
Европейская конвенция о контроле за приобретением и хранением огнестрельного оружия частными лицами	127
<i>Додаток 3</i>	
Вассенаарська домовленість щодо контролю за експортом звичайних озброєнь та товарів і технологій подвійного використання	137
<i>Додаток 4</i>	
Протокол проти незаконного виготовлення та обігу вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів, а також боєприпасів до неї, який доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності	148
<i>Додаток 5</i>	
Чинне законодавство і законопроекти про вогнестрільну зброю в Україні: сучасний стан та генезис законодавчої ініціативи.....	161

Додаток 6

Терміни сфери обігу вогнестрільної зброї в Україні, пов'язані з юридичною відповідальністю	399
---	-----

Додаток 7

Адміністративна відповідальність за порушення правил дозвільної системи	403
--	-----

Додаток 8

Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про зброю	407
--	-----

Додаток 9

Авторські «висновки», «довідки», «доповіді» і т. п. (на засіданні комітетів Верховної Ради України) по законопроектах «Про зброю», наданих на рецензування або експертизу	425
--	-----

Додаток 10

Авторські тези і доповіді, присвячені проблемним аспектам правової регламентації обігу зброї, англійською та французькою мовами, оприлюднені на міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, тренінгах при посольствах країн Америки та Європи	527
--	-----

Список використаних джерел	598
---	------------

ВСТУП

Сьогодні, в умовах економічної нестабільності, у нашій країні відбувається погіршення соціального становища суспільства та, як наслідок, криміногенної обстановки. Зокрема, спостерігається зростання кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням і застосуванням вогнестрільної¹ зброї.

У 2001 році із незаконного обігу вилучено 803 одиниці гладкоствольної, 563 – нарізної, 49 – автоматичної та 36 – газової зброї, 185 гранат, 10 мін, 203 кг вибухової речовини та понад 59 000 набоїв різного калібру. Так, у 2004 році в Україні було зареєстровано 11 458 злочинів, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, 700 злочинів було вчинено з використанням вогнестрільної зброї і вибухових речовин; у 2005 році – 11 041 злочин, пов'язаний із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, а з використанням вогнестрільної зброї – 330 злочинів; у 2006 році – відповідно 10 998 та 357 злочинів; у 2007 році – 11 733 та 311; у 2008 році – 11 873 та 311 злочинів. Протягом 2007–2008 років учинено 159 умисних убивств із використанням вогнестрільної зброї, у 25 випадках вогнестрільна зброя застосовувалася при нанесенні тяжких тілесних ушкоджень. У 2010 році показники були такими: вилучено із незаконного обігу 305 одиниць гладкоствольної, 1 380 нарізної, 66 газової та пневматичної зброї, 348 гранат, 26 мін, 269 кг вибухових речовин та 132 341 набій різного калібру. Також у 2014 році, за даними Генеральної прокуратури України, показники щодо незаконного обігу зброї та кількості вчинених з її використанням злочинів зросли. Так, протягом 2014 року було вилучено з незаконного обігу 118 одиниць гладкоствольної, 1 159 нарізної, 1 051 іншої вогнепальної зброї (виготовленої кустарним способом, саморобної, переробленої із травматичної тощо), 64 газової та пневматичної зброї, 958 одиниць саморобних вибухових пристроїв, 1 615 гранат, 44 міни, 1 677 кг вибухових речовин та 128 580 набоїв різного калібру. Згідно зі статистичними даними тієї ж Генеральної прокуратури України, за 2014 рік [1] було вчинено вже 2 523 злочини з використанням вогнестрільної зброї (серед них умисних убивств – 320), тоді як за 2013 рік [2] – 761 (серед

¹ Використання в термінологічному апараті «вогнестрільна зброя» замість «вогнепальна зброя» відображає авторське бачення філологічно правильного визначення об'єкта і є авторською концепцією, докладніше розглянутою в монографіях: «Судова балістика. Початок» (Київ, 2012 рік); «Методологія судово-балістичної методики» (Київ, 2011 рік); «Теорія та практика проведення судово-балістичних досліджень» (Київ, 2015 рік).

них умисних убивств – 62), а за 2015 рік [3] – 2 262 (серед них умисних убивств – 282). У період часу з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2020 року із використанням вогнестрільної зброї або предметів, конструктивно схожих із нею, скоєно 13 864 злочини (серед них умисних убивств – 1 658), що в середньому за рік становить 1 849 злочинів (серед них умисних убивств – 221)¹. Отже, як бачимо, динаміка засвідчує негативні тенденції вчинення злочинів із застосуванням вогнестрільної зброї. При цьому озброєність сучасних злочинців на тлі міжнаціональної, загальносоціальної напруженості, а також недостатньої забезпеченості легітимного обігу вогнестрільної зброї має яскраво виражену тенденцію до посилення.

Загалом на обліку підрозділів дозвільної системи МВС України станом на 31 грудня 2020 року перебуває понад 2 000 об'єктів зі зброєю, на яких зберігаються та використовуються близько 100 000 одиниць вогнестрільної зброї та близько 2 000 інших об'єктів дозвільної системи, пов'язаних з обігом зброї. Крім того, на обліку перебувають понад 1 500 000 власників зброї (включно з мисливцями), у користуванні яких близько 2 000 000 одиниць зброї. Звичайно, для забезпечення належного контролю за тією зброєю необхідна ціла система засобів, прийомів і методів, які розробляються та вдосконалюються в усіх розділах криміналістики на основі вивчення слідчої та експертної практики. Ці види практичної діяльності закріплюються в законодавстві.

Існує значна кількість законодавчих актів, що доповнюють один одного, та водночас виникає певне коло проблемних питань, таких як обіг деяких видів вогнестрільної, пневматичної зброї та пристроїв для відстрілювання набоїв, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії. Прикро, але насамперед слід наголосити на тому, що за останні тридцять років в Україні не прийнято надзвичайно важливого нормативного акта – Закону України «Про зброю», який би містив усі об'єктивні положення, необхідні для нашого суспільства.

Отже, у сучасних умовах виникає необхідність ухвалення екстрених, жорсткіших заходів боротьби з незаконним обігом зброї, передусім пов'язаних із посиленням контролю над її легальним обігом. Розроблення цих заходів можливе лише на основі всебічного аналізу нормативних актів, що регламентують виготовлення, реєстрацію, облік, порядок продажу, придбання, перевезення, використання і застосування вогнестрільної зброї в різних країнах, у різні часи (див. додатки 1–8), оскільки без фундаментальних на-

¹ Кримінальна відповідальність та розслідування злочинів, вчинених з використанням зброї. URL: http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5160/1/%d0%9c%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%d1%96%d1%8f_%d0%b7%d0%b1%d1%80%d0%be%d1%8f_2020.pdf.

укових досліджень генезису цього явища (див. додатки 9, 10) вдосконалення належної законодавчої бази та діяльність правоохоронних органів щодо боротьби з незаконним обігом зброї малоефективні.

На нашу думку, для того щоб закон про зброю був дієвим, доцільно провести ґрунтовне дослідження правового регулювання обігу вогнестрільної зброї у світі, а саме: становлення та сучасного стану законодавства в країнах Америки та Європи. Адже в цих країнах закони у сфері обігу зброї «працюють» уже давно. Звичайно, не можна залишити осторонь історичні аспекти виникнення, виготовлення, реєстрації, дослідження вогнестрільної зброї на теренах Російської імперії та Радянського Союзу, оскільки територія нашої держави раніше входила до його складу.

Отже, головною **метою** цієї **праці** є дослідження правових питань, що регулюють обіг зброї. Відповідно до цієї мети необхідно визначити і вирішити такі **завдання**:

- охарактеризувати історичні та правові аспекти регламентації обігу зброї на теренах Російської імперії, СРСР, Російської Федерації, країн Америки та Європи;
- проаналізувати сучасний стан правової регламентації обігу зброї в деяких країнах СНД;
- з'ясувати стан правової регламентації обігу зброї в Україні та розробити пропозиції щодо перспектив його розвитку;
- вивчити міжнародний досвід правової регламентації використання, застосування та обігу зброї.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері обігу вогнестрільної зброї з метою забезпечення публічної безпеки та порядку.

Методологічну основу праці становить сукупність сучасних методів і прийомів пізнання об'єктивної дійсності, яка поєднує як загальнонаукові, так і спеціальні методи.

РОЗДІЛ 1

ЗАКОНОДАВСТВО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЩОДО ОБІГУ ЗБРОЇ ДО 1917 РОКУ

Історико-правовий аналіз нормативних актів, що регламентують обіг зброї в Росії, свідчить про те, що правила обігу зброї з'явилися одночасно з появою й розповсюдженням вогнестрільної зброї в Російській державі (XIV століття).

Перші згадки про вогнестрільну зброю «армати» зустрічаються вже у 1383 році в Голіцинському літописі «от того часу уразумели из них стреляти» [4, с. 55], що стали відправною точкою розвитку російського законодавства про зброю.

Спочатку нормативні акти про зброю не мали певної системи, що охоплювала б усю територію країни, а встановлювали правила обігу зброї в конкретних ситуаціях або щодо певних осіб.

Так, у розділі III Соборного уложення 1649 року було встановлено обмеження щодо поводження зі зброєю при царському дворі. Заборонялося витягати зброю як у присутності, так і за відсутності царя під загрозою покарання: «А будет кто при царском величестве вымет на кого саблю, или иное какое оружие, и тем оружием кого ранит, и от тоя раны тот, кого он ранит, умрет, или в те же поры он кого до- смерти убьет, и того убойца, за то убийство самого казнити смертию же. А хотя будет тот кого тот убойца ранит, и не умрет, и того убойца по тому же казнити смертию, да из животов его взяти убитого кабалныя долги» (стаття 3); «А будет кто при государе вымет на кого какое ни буди оружие, а не ранит, и не убьет, и того казнити, отсець рука» (стаття 4); «А будет кто в государеве дворе, и не при государе, на кого ору- жие вымет, а не ранит, и того посадити на три месяцы в тюрьму. А будет ранит, и на нем раненому доправити бесчестие и увечье против окладу вдвое, да его же дати на поруки в том, что ему без указа ис того города, где он кого ранит, не съезжати до тех мест, покаместа раненой обмо- жется или умрет. А будет раненой обможется, и тому, кто его ранит, отсець рука. А будет тот раненой от раны умрет, и того, кто его ранит, казнити смертию» (стаття 5) [5, с. 76–77]. Крім того, заборонялося

носити окремі види зброї при царському дворі в Москві та інших місцях перебування «государя», а також стріляти без царського дозволу: «Такоже царского величества во дворе на Москве, или где изволит царское величество во объезде быти, и ис пищалей и из луков и из и(ы)ного ни ис какова орудья никому без государева указу не стреляти, а с таким орудьем в государеве дворе не ходити. А будет кто в государеве дворе на Москве, или в объезде кого ранит, или кого убьет до смерти, и того казнити смертию же» (стаття 6); «А будет кто на государеве дворе, на Москве, и в объезде, учнет ходити с пищальми и с луками, хотя и не для стрелбы, и ис того орудья никого не ранит и не убьет, и тем за ту вину учинити наказание, бити батоги и вкинути на неделю в тюрьму» (стаття 7) [5, с. 77].

Надалі, у зв'язку з розповсюдженням зброї, виходить ще низка указів, що стосуються вогнестрільної зброї. У січні 1668 року за №423 вийшов Указ «О невыезде и нехождении на сырной неделе ночью после указных часов, кроме законных нужд». У цьому Указі наказувалося стольникам, стряпчим, дворянам московським, мешканцям і дітям боярським і всяких чинів людям, які служать: «...ни с каким ружьем, в те указные часы, никто бы ни куда не ездил и пеши не ходили, и людей своих с таким же ружьем ни куда ни пошто не посылали». Указ визначний тим, що «законні потреби» не скасували заборони на носіння зброї: «А буде кому доведется и после тех указных часов послать, по Священника для исповеди к больным, и к роженицам с молитвою призвать: и те б люди про то на караулах сказывали, кто и от кого и к которому Священнику едет, или пеш идет... а ружья ни какого, опричь палок, у них не будет, и тех пропускать, и после четвертого часа ночи, разсмотреть их накрепко...» [6, с. 738].

Наприкінці XVII століття зброю в містах часто почали використовувати для розваги, що призводило до пожеж. І в 1684 році виходить іменний з боярським вироком Указ «О запрещении стрелять в домах из ружья, заводитъ кулачные бои и ездить извощикам на возжах», в якому, зокрема, говорилося: «Московских и всяких чинов людям сказать из Розряду, чтоб они в домах своих сами ни из какого ружья не стреляли и людям своим стрелять не велели...» [7, с. 639–640]. Стрільба з рушниць стала поширеною і, головне, дуже небезпечною розвагою, оскільки багато хто не міг ще уявити собі можливостей вогнестрільної зброї. І хоча майже всі споруди були дерев'яними, техніки безпеки ще

не існувало. Тому надалі не раз видавалися укази, що повторювали цей, а деякі забороняли стрільбу не лише в будинках, а й на території районів міста. Слід зазначити, що укази стосувалися всіх чинів, крім, певна річ, царя і наближених, і були спрямовані на збереження порядку, а не на обмеження використання вогнестрільної зброї. Укази, як правило, мали прецедентний характер, тобто вони зазвичай видавалися після якої-небудь події (пожежі, нещасного випадку тощо) або для запобігання безладам (зазвичай під час свят) і розбою в нічний час та мали тимчасовий характер.

У цей час на Русі склалася надзвичайно складна політична ситуація. Під впливом московських подій 1682 року вийшов іменний Указ від 25 жовтня 1682 року «О передаче им поместных и денежных окладов, за непоколебимую приверженность к Особе Государей, при охранении Их во время похода из Москвы; с повелением принять строжайшия меры в Столице для прекращения своевольств и поединков» [8, с. 472], яким приписувалось «...с сего времени им, Стольникам, и Стольникам же, и Полковникам, и Стряпчим, и Дворянам Московским, и Жильцам, и начальным людям Русским, и иноземцам, и городовым Дворянам, и детям Боярским на Москве и в походах ходить с саблями и шпагами и с иным таким же ружьем; да с таким же ружьем на Москве и в походе ходить приказным, и дворянам и конюшенного чина людям, и гостям, и дохтурам и иных таких же чинов людям... а купецким и иных нижних чинов людям и Надворной пехоте, которые будут не на караулах, ни с каким ружьем не ходит. А опричь вышеписанного ружья, с иным ни с каким ружьем им и иных вышеписанных чинов людям не ездить и не ходит и с собою никому не носить...» [8, с. 474]. Цей Указ за своєю суттю нагадує статтю 6 розділу III Соборного улодження. Але якщо в статті 6 заборону було накладено на будь-яку вогнестрільну зброю і вона стосувалася всього населення, крім вузького кола наближених до царя, то іменний Указ був становим і визначав, кому і коли можна носити вогнестрільну зброю.

В іменному Указі від 3 жовтня 1739 року «Об устройстве Тульского оружейного завода; об отпуске оружейным мастерам стали по казенной цене; об освобождении от оружейных работ дряхлых и увечных мастеров; о запрещении Тульским посадским людям продавать ружья без клейма; об отводе мастерам земель под строение; о непродаже оных посторонним людям; о бытии у заготовления угля Валд-

мейстеру и трем Дворянам; о невзыскивании подушных денег с мастеров до указа и о постановлении постоянной цены за делание ружей и пистолетов» [9, с. 915–921] посадовим особам міста Тули, які виготовляли зброю для продажу, приписувалось подавати її для «проби й клейма»: «без свидетельства в пробе и без клейма Оружейной Конторы, чтоб ни посадские, ни сами мастера отнюдь никакого ружья не продавали» [9, с. 918]. 25 червня 1782 року було затверджено Положення Тульського збройового заводу [9, с. 588–610], яким до обов'язків Казенної палати з управління збройовим заводом було включено спостереження за збереженням виготовленої зброї: «Казенная Палата, имея за правило расписание, от Императорского Величества утвержденное, о количестве оружия для войск потребном, распоряжает и наблюдает:

- 1) дабы оное сполна отделано было ежегодно;
- 2) дабы отделка учинена была по данным образцам и учиненным пробам;
- 3) дабы все то в целости сохранено, и узаконенным порядком из завода употреблено было» [9, с. 594–595].

Конкретне виконання перерахованих обов'язків було покладено на заводського пристава.

Статут благочиння, або поліцейський 1782 року був першим законодавчим актом, що містив припис загальнообов'язкового характеру про носіння зброї. Статут благочиння був складений у 1781 року та підписаний Катериною II 8 квітня 1782 року в Петербурзі й того ж дня поданий у Сенат із коротким супровідним Указом [10, с. 323]. Цей Указ визначав мету видання Статуту – «для поспешества доброму порядку, удобнейшего исполнения законов и для облегчения Присудственных мест по недостатку установления до сего затрудняемых...» [10, с. 461]. Стаття 213 Статуту благочиння зазначала, що «подтверждается запрещение всем и каждому носить орудие, кому узаконение того не дозволяет, или предписывает» [10, с. 479]. Зміст цієї статті дозволяє говорити про те, що право на носіння зброї має бути запроваджене нормативно-правовим актом.

На наш погляд, важливо те, що Статут благочиння забороняє не стріляти, а носити зброю, адже до 1782 року указів, що забороняли носити зброю, не було (існували укази, що обмежували вільне носіння зброї певними особами за деяких умов).

Оскільки зброя була кременевою, без яких-небудь запобіжних пристроїв, що забезпечують безпеку при носінні, громіздкою і важкою (навіть пістолети були такі великі, що зазвичай не носилися, а возилися при сідлі або в кареті), зрозуміло, що така зброя була не придатна для самозахисту. Тут більше підходила шпага. Таким чином, у дворян потреба в носінні вогнестрільної зброї була не велика, як, утім, і в решти цивільного населення. У результаті утворився своєрідний вакуум, який уміло заповнило законодавство, заборонивши всім і кожному носити зброю. Очевидно, річ у тім, що тоді було легко технічно і юридично визначити коло осіб, яким можна було довірити носіння зброї. Полегшувалася робота «правоохоронних органів»: зменшувалася ймовірність безладів і злочинів, службовцям не було необхідності постійно носити із собою вогнестрільну зброю. І, врешті-решт, це сприяло розвитку культури поведінки зі зброєю, становленню й оформленню правил зберігання і носіння зброї. Важливо і те, що зброя перестала розглядатися законодавством як єдине ціле, в указах почали називатися конкретні види зброї.

Залежно від політичної та економічної ситуації в різні роки дозволялося або заборонялося ввезення зброї в Російську імперію (певної частини) або вивезення її з Росії. Так, для заохочення зовнішньої торгівлі Указом від 25 червня 1782 року «О разрешении отпуска за границу всякого оружия, в России делаемого, воинских снарядов, пороха и кремней, и о таможенной пошлине с сих товаров» дозволялося вивезення за кордон зброї зі сплатою встановлених мит: «В пособие и ободрение верных наших подданных, умножать всякое полезное рукоделие и распространять торговлю их, Всемилостивейше соизволяем дать полную свободу на следующие вещи, коих выпуск запрещен был указами.

1. Разрешаем свободный выпуск всякого оружия, в Империи нашей делаемого, как то: ружья всякого рода в железной, медной или иной оправе, пистолетов, клинков шпажных, шпаг, сабель, тесаков, палашей, кортиков, копий, форм для литья пуль и прочаго тому подобного.

2. Разрешаем свободный выпуск за границу пушек и мортиров медных и чугунных, бомб, ядер и прочих воинских снарядов и; обоих сих металлов сделанных ...» [11, с. 588].

Згодом іменним Указом від 17 вересня 1795 року було заборонено вивозити за межі Росії озброєння: «Пушек и прочих воинских снарядов повелеваем, впредь до указа Нашего, за море не выпускать» [6, с. 773].

Також установлювалися обмеження на обіг зброї в певних місцевостях. Наприклад, 5 червня 1845 року Височайше було затверджено положення «О воспрещении жителям всех сословий, находящимся на 50-верстном разстоянии от Прусской границы, иметь оружие, исключая помещиков» [12, с. 442], на підставі якого жителям усіх станів, за винятком поміщиків, на 50-верстному просторі від кордону з Пруссією заборонялося мати рушниці, пістолети та різну холодну зброю, крім мисливських рушниць для відстрілювання хижих звірів і птахів. При цьому визначалася дозволена кількість рушниць на населений пункт – одна рушниця на 10 селянських дворів. Поміщикам заборонялося мати зброю, що перебувала на озброєнні в армії. Поліції приписувалось вилучати зброю в осіб, що не мають права на її зберігання, і стягувати грошовий штраф за одну рушницю – 20 рублів; пару пістолетів – 15 рублів; холодну зброю – 10 рублів сріблом за штуку. Штраф віддавався особі, що виявила та вилучила зброю. Як указувалося в документі, цей захід запроваджувався «для отвращения на будущее время беспорядков, близь границы происходивших, и охранения спокойствия...» [12, с. 442].

Кількість вогнестрільної зброї в державі значно збільшувалась, тож необхідний був контроль за нею, особливо тією, яка була в армії, щоб вона перебувала тільки там. У ході військової реформи армійська зброя стає винятковою власністю держави і підлягає обліку. За значенням цей захід можна порівняти з проведенням Петром I переписом населення.

У пункті 59 Артикулу військового передбачалося покарання солдатів за продаж зброї та громадян за купівлю зброї у військових: «Если кто свой мундир, ружье проиграет, продаст, или в заклад отдаст... также и тот, которой у солдата покупает, или принимает такие вещи, не токмо тое, что принял или купил, безденежно паки возвратит, но и второе, сколько оно стоит, штраф заплатить должен» [13, с. 337]. В артикулі 112 визначалося, що зброя, порох вважаються військовим трофеєм і здаються в державну казну [13, с. 352]. У другій половині XVIII століття старі військові рушниці почали розпродаватися приватним фірмам і майстрам; вони перероблялися на мисливські рушниці та продавалися небагатому споживачеві-мисливцеві, біднякові.

У воєнний час видається низка нормативних актів щодо регулювання обігу вогнестрільної зброї. Наприклад, Указом від 23 листопада 1812 року «О собрании отбитого и растеряного неприятелем по до-

рогам оружия и о производстве приносителям положеной плати» московському цивільному губернаторові приписувалось відбиту у військовослужбовців французької армії й загублену ними зброю здати, тому що «ныне многия Губерния от малочисленных остатков бегущего из Российских пределов неприятеля совершенно очищены и мирные поселяне, истребя и прогнав лютого врага, не имеют более надобности в сих оружиях», крім того, у російській армії «оказывается в ружьях и пистолетах не малая надобность для преследования и нанесения врагу последних ударов» [14, с. 461]. Зобов'язувалось через земську поліцію сповістити про цей Указ жителів губернії, які повинні були приносити до церкви придатні до стрільби рушниці й пістолети, звідки вони звозились у губернське місто. Указом установлювалася винагорода за здачу зброї: за кожную рушницю й кожную пару пістолетів – по 5 рублів; за виявлення й повідомлення про місцезнаходження гармати – 50 рублів (за кожную гармату) [14, с. 461].

В умовах Кавказької війни було вжито заходів щодо обмеження розповсюдження озброєння на Кавказі. У Височайше затверджених Правилах для митного нагляду по Кавказькій лінії від 13 березня 1835 року чітко визначалося, що «...огнестрельное и холодное оружие, как-то: пушки, ружья, пистолеты, шпаги, сабли, кинжалы, штыки, копья или пики и вообще оружие всякого рода, а также снаряды военные, как-то: порох, селитра, пули, свинец, железо и сталь, ядра, кремни и т. п. запрещается пропускать к горцам по всей линии» [15, с. 237].

Зброя та боєприпаси, які привозились купцями в Закавказзя для продажу, пропускалися тільки через м. Єкатеринодар за умови наявності свідоцтва, виданого карантинною владою, із зазначенням у ньому точної кількості одиниць. Після прибуття в Закавказзя зброя та боєприпаси перевірялися для встановлення відповідності привезених предметів кількості, зазначеній у документах, якщо «наличность привезенных вещей окажется сходной с количеством, в свидетельствах показанным, сии последния, с надлежащими о том надписями, возвращаемы были карантинному Надзирателю в Екатериноград» [15, с. 237]. Якщо заборонені для ввезення з Росії до горців зброя й військові снаряди затримувалися, то вони підлягали конфіскації зі стягненням подвійної ціни, передбаченої за продаж, «поступая с провозителями по законам, сообразно со степенью вины их» [15, с. 237].

Дотриманню зазначених правил надавалося велике значення, і від посадових осіб вимагалось неухильне їх виконання.

Після закінчення Кавказької війни в місцевостях, заселених горцями, проводилася кампанія щодо вилучення в них зброї. У листі з канцелярії помічника начальника Кубанської області з керування горцями начальникові Псекупського округу про здачу горцями зброї зазначалося, що «сдача оружия может быть совершена только добровольно по собственному убеждению горцев в бесполезности для мирного гражданского населения иметь оружие, взводящее на них одни только подозрения, и потому оружия может быть сдано не иначе как по общественному приговору» [16, арк. 12]. Вплив на населення здійснювався через горців, які мали довіру влади й авторитет серед населення. У горців вилучалася вогнестрільна зброя, але начальник Кубанської області наказав, щоб під час арешту горців за злочин і провину в них вилучали також і холодну зброю [16, арк. 42]. Офіцери з горців мали право не здавати зброю, їм необхідно було лише показати приклад іншим жителям аулів, тому добровільно здану ними зброю було повернуто [16, арк. 311]. Є деякі відомості про здану зброю горцями Кубанської області: жителями 13 аулів Лабинського округу здано 947 рушниць й 450 пістолетів; жителями 5 аулів Урупського округу – 148 рушниць, 76 пістолетів, 29 шашок; жителями 28 аулів Псекупського округу – 1 055 рушниць, 805 пістолетів. Передбачалося, що кращу зброю буде відправлено головнокомандувачеві Кавказької армії та в археологічний комітет, а іншу пустять на брухт.

У Російській імперії існували особливості щодо обмеження володіння зброєю певними категоріями населення, зокрема державними селянами, засланокаторжними й особами, що перебувають під поліцейським наглядом. Височайше затвердженим 21 січня 1835 року положенням Сибірського комітету було заборонено засланокаторжним, навіть звільненим від каторжних робіт, мати будь-яку вогнестрільну зброю [17, с. 61].

Сільський поліцейський статут для державних селян від 23 березня 1839 року забороняв «носить при себе оружие во всякое время, исключая ловли диких зверей и охоты» [18, с. 46].

Відповідно до Положення про поліцейський нагляд, що встановлювався як захід попередження злочинів проти існуючого державного порядку над особами, які становлять загрозу громадському спокою,

місцевим губернаторам необхідно було заборонити піднаглядному зберігати в себе зброю [18, с. 47].

Слід звернути особливу увагу на винятковий стан козаків у праві володіння зброєю. Це зумовлювалося тим, що козачі адміністративно-територіальні формування були розташовані в прикордонних регіонах, а також поруч із місцевостями, де була небезпечна криміногенна обстановка (наприклад, поруч із місцями проживання горців). Крім того, необхідно враховувати, що козаки перебували на військовій службі (дійсній або в резерві) та постійно залучалися до виконання військових обов'язків.

Указом від 2 січня 1859 року «Об оставление пистолетов резервным и остставным нижним чинам Сибирскаго линейнаго козачьяго войска» було дозволено резервним і відставним нижнім чинам Сибірського лінійного козацького війська залишати пістолети, що мотивувалося необхідністю забезпечення їхньої безпеки «при исполнении ими в Киргизской степи разных войсковых обязанностей и преимущественно почтовой и земской гоньбы» [19, с. 2].

3 червня 1905 року було затверджено Положення «Об утверждение Правил о порядке отпуска, хранения и употребления ручнаго огнестрельнаго оружия и патронов для надобностей русскаго и нетуземнаго населения Терской области» [20, с. 403]. Обласному начальству, відповідно до цих Правил, було надано право одержати зі складів Кавказького військового округу безкоштовно 1 500 гвинтівок системи Бердана й 15 000 патронів. Пункт 3 Правил чітко визначав, що передача або перепродаж зброї та патронів приватним особам заборонялися. Таким чином, зброя могла бути тільки в козацького населення.

Сільські й хутірські старшини видавали зброю на руки тільки для захисту від нападів і зобов'язані були вести список, у якому відображали такі відомості: кому й за яким номером видано зброю й коли доставлено назад у місце зберігання. Особи, що одержали гвинтівки, були зобов'язані виходити з ними в разі тривоги для відбиття нападу й переслідування нападників.

Нагляд за зброєю та патронами, що були на хуторах і в селищах, покладали на старшин та адміністрацію відділу або округу. Огляд зброї проводився не рідше двох разів на рік, результати письмово доповідались отаманам відділів або начальникам округів. Сільські старшини оглядали зброю щомісяця. У разі недбалого поводження власника зі